

УДК 378.094:[373.3:57.081.1-047.22]

О. Г. Ярошенко,

доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент НАПН України,
завідувач відділу інтеграції вищої освіти і науки
(Інститут вищої освіти НАПН України, м. Київ)

І. В. Мозуль,

аспірант відділу інтеграції вищої освіти і науки
(Інститут вищої освіти НАПН України, м. Київ)

ФЕНОМЕН ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ДО ФОРМУВАННЯ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ПРЕДМЕТНОЇ ПРИРОДОЗНАВЧОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ І ПРАКТИЧНИЙ СТАН

Стаття присвячена характеристиці підготовки майбутніх педагогів до формування у молодших школярів предметної природознавчої компетентності. Обґрунтовано склад, виокремлено та описано компоненти (мотиваційний, змістовий, процесуальний, комунікативний) готовності майбутнього вчителя початкових класів до формування у молодших школярів предметної природознавчої компетентності, рівні її сформованості (відносно високий, середній, початковий). Наведено результати констатувального етапу педагогічного експерименту з виявлення рівнів готовності майбутніх учителів до формування у молодших школярів предметної природознавчої компетентності.

Ключові слова: професійна підготовка майбутніх учителів початкових класів, предметна природознавча компетентність, готовність, компоненти, критерії та рівні готовності, констатувальний етап педагогічного експерименту.

Вища освіта є одним з найважливіших соціально-державних інститутів, що виконує функцію підготовки майбутніх фахівців до вирішення професійних завдань у певній сфері діяльності, а також до здатності її безперервно вдосконалювати. Вища освіта покликана формувати у майбутнього фахівця цілу низку компонентів інформаційно-знаннєвого і діяльнісного характеру, завдяки яким формуються його професійно значимі якості, набуваються знання, уміння, судження, необхідні для конкретного виду діяльності.

Аналіз досліджень і публікацій. До дослідження проблеми професійної підготовки педагога в різний час і з різних позицій зверталися О. Абдулліна, В. Володько, Е. Карпова, Н. Кічук, В. Лозова, Г. Троцько, М. Ярмаченко та ін.

Відомі різні підходи до визначення сутності професійної підготовки з позицій сучасної психолого-педагогічної науки. Так, психологи Л. Войтко, О. Киричук, С. Максименко, В. Семиченко та ін. трактують її як засіб росту індивідуального потенціалу особистості, розвитку її резервних сил, пізнавальної та творчої активності на основі оволодіння загальнонауковими та професійно значущими знаннями, вміннями й навичками.

Питання педагогічної підготовки знайшли своє розв'язання у працях В. Бондаря, О. Дубасенюк, С. Мартиненко, О. Пехоти, В. Сластьонін, І. Шапошнікової, але підготовка майбутніх учителів до формування у молодших школярів природознавчої компетентності дотепер не була предметом спеціального дослідження.

Мета статті – розкрити сутність готовності майбутніх учителів до формування у молодших школярів предметної природознавчої компетентності, схарактеризувати практичний стан цього феномену.

Виклад основного матеріалу. У Великому тлумачному словнику сучасної української мови поняття «підготовка» розглядається як дія за значенням підготувати; запас знань, навичок, досвід та ін., набутий у процесі навчання, практичної діяльності [1]. В іншому словнику термін «професійна підготовка» тлумачиться як сукупність спеціальних знань, умінь і навичок, якостей особистості, трудового досвіду і норм поведінки, що забезпечують можливість успішної праці за обраною професією [2]. З наведених означень бачимо, що професійну підготовку тлумачать і як процес, і як результат.

Професійна діяльність вчителя багатоаспектна і багатофункціональна й вимагає не тільки сформованості певних наукових знань, умінь, але і є «провідником» духовності в сфері освіти. Тому професійна підготовка студентів передбачає цілеспрямовану діяльність із засвоєння знань та оволодіння навичками й уміннями, необхідними для успішної педагогічної діяльності.

Показником якості підготовки майбутніх учителів до педагогічної діяльності виступає готовність до її здійснення. Ядро цієї готовності утворюють: позитивне ставлення до педагогічної професії; стійкі мотиви, професійно значущі якості особистості; сукупність необхідних психологічних і педагогічних знань, умінь, навичок.

Готовність до професійної діяльності, як особлива якість особистості, передбачає усвідомлену особистістю мотивацію щодо виконання діяльності. У структурі готовності виділяють ставлення до

діяльності або настанову, мотиви діяльності, знання про предмет і способи діяльності, навички та вміння їх практичного втілення [3].

Професійна готовність вчителя до педагогічної діяльності представлена багатьма аспектами, тому дослідники вдаються до вивчення конкретних її видів. З поміж них предметом нашого дослідження обрано готовність майбутніх учителів початкових класів до формування предметної природознавчої компетентності молодших школярів. У її структурі ми розрізняємо чотири компоненти: мотиваційний, змістовий, процесуальний, комунікативний.

Мотиваційний компонент готовності майбутнього вчителя початкових класів до формування предметної природознавчої компетентності молодших школярів відображає його стійкий інтерес до професійної діяльності, вивчення природничих і фахових дисциплін, постійне прагнення до професійного удосконалення, творчої реалізації набутих знань та умінь у навчання природознавства молодших школярів.

Критерієм сформованості цього компонента є ступінь прояву мотиваційної сфери майбутнього вчителя початкових класів до формування предметної природознавчої компетентності молодших школярів.

Змістовий компонент готовності майбутнього вчителя початкових класів до формування предметної природознавчої компетентності молодших школярів розглядаємо як систему теоретичних і емпіричних знань з природничих дисциплін, педагогіки, психології та методики навчання природознавства у початковій школі.

Змістовий компонент також передбачає обізнаність майбутнього вчителя у питаннях формування в учнів початкових класів пізнавального інтересу до навчання природознавства.

Критерієм сформованості цього компонента у нашому дослідженні обрано коефіцієнт засвоєння знань. Про сформованість змістового компонента свідчить усвідомлене засвоєння студентом полідисциплінарного змісту фахової підготовки.

Процесуальний компонент готовності майбутнього вчителя початкових класів до формування природознавчої компетентності молодших школярів – це необхідний обсяг умінь і навичок, що забезпечують успішне формування предметної природознавчої компетентності молодших школярів. Він характеризується наявністю умінь, необхідних для розвитку пізнавального інтересу молодших школярів до навчання природознавства, організації навчального процесу з природознавства з використанням різних форм і методів навчання, планування й проведення уроків природознавства, аналізу та корекції навчального процесу та власної діяльності.

Даний компонент забезпечує вчителю практичне впровадження теоретичних знань, тому його критерієм ми обрали методичну доцільність спроектованої студентом педагогічної системи навчання молодших школярів природознавства, яку оцінювали на заняттях з методики навчання природознавства та під час педагогічної практики.

У діяльності майбутнього вчителя початкових класів з формування природознавчої компетентності молодших школярів важливе значення мають безпосередній діалог із природою та комунікація «з приводу природи» по лінії «учитель – учні». Це вказує на важливість комунікативного компонента у структурі готовності майбутнього вчителя початкових класів до формування природознавчої компетентності молодших школярів. Він складається з оволодіння способами та прийомами педагогічної взаємодії, умінь педагогічного спілкування та здатності налагоджувати конструктивне спілкування молодших школярів у процесі навчання природознавства.

Типовою характеристикою комунікативного компонента готовності майбутнього вчителя початкових класів до формування предметної природознавчої компетентності молодших школярів є спілкування, тому критерієм сформованості даного компонента у дослідженні виступає здатність до налагодження конструктивного спілкування з молодшими школярами у процесі вивчення природознавства.

На підставі сутнісних характеристик компонентів готовності майбутніх учителів до формування у молодших школярів предметної природознавчої компетентності у дослідженні обґрунтовано початковий, середній та високий рівні сформованості цієї особистісної якості.

Початковий рівень. Інтерес до опанування майбутніми вчителями сучасними технологіями навчання природознавства ситуативний, нестійкий. Природничі та педагогічні знання, необхідні для формування предметної природознавчої компетентності у молодших школярів, фрагментарні, відсутнє бажання в їх розширенні. Студент (студентка) орієнтується у змісті навчального предмету, за допомогою викладача може виконати запропоноване конкретне завдання.

Уміння використовувати знання на практиці недостатньо сформовані, практична діяльність потребує постійного контролю з боку викладача; сформовані окремі вміння і навички моделювання навчального процесу з природознавства. Сформовані лише окремі комунікативні вміння, необхідні для формування предметної природознавчої компетентності у молодших школярів.

Середній рівень. Студент (студентка) має бажання здійснювати формування у молодших школярів предметної природознавчої компетентності й потребує в самовдосконаленні знань та умінь, необхідних

для цього, але не завжди усвідомлює значущість систематичної і цілеспрямованої самостійної роботи в цьому напрямі.

Природничі та педагогічні знання загалом сформовані, проте відчувається утруднення у їх використанні. Може самостійно вирішити нескладну поставлену задачу, працює за зразком. Комунікативні вміння й навички, необхідні для формування предметної природознавчої компетентності у молодших школярів, в основному сформовані.

Високий рівень. Студент (студентка) виявляє свідоме ставлення до формування предметної природознавчої компетентності у молодших школярів, притаманне прагнення до саморозвитку. Природничі, психологічні та педагогічні знання достатньо сформовані, що виявляється у володінні природознавчою термінологією, знанні форм, методів, засобів і прийомів організації навчально-виховної роботи з молодшими школярами на уроках природознавства.

Сформована система вмінь моделювання педагогічної системи навчання природознавства молодших школярів професійну діяльність, знаходити рішення у нестандартних ситуаціях. Методична підготовка достатня. Комунікативні вміння, необхідні для розвитку предметної природознавчої компетентності у молодших школярів, достатньо сформовані.

З метою виявлення практичного стану готовності майбутніх учителів початкових класів до формування у молодших школярів предметної природознавчої компетентності нами був організований і проведений констатувальний етап педагогічного експерименту. В ньому взяли участь 382 студенти 1 і 3 курсів Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка, Чернігівського національного педагогічного університету імені Тараса Шевченка, Вінницького національного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Визначаючи рівні сформованості мотиваційного компонента готовності студентів до формування у молодших школярів предметної природознавчої компетентності, ми запропонували їм дати відповіді на запитання анкети :

1. Чи вважаєте ви, що у професійній підготовці існує проблема з підготовкою до формування предметної природознавчої компетентності у молодших школярів і в чому вона полягає?

2. Чи потрібно на факультеті початкової освіти вивчати спеціально формувати у молодших школярів предметної природознавчої компетентності?

3. Чи хотіли б Ви більше дізнатися про предметну природознавчу компетентність молодших школярів?

Опитування показало, що переважна більшість студентів усвідомлюють важливість формування предметної природознавчої компетентності у молодших школярів і виявили бажання дізнатися більше про предметну природознавчу компетентність молодших школярів.

На запитання про необхідність сучасному вчителю початкових класів опанувати всіма видами природничих, педагогічних і психологічних знань, необхідних для формування природознавчої компетентності учнів, 89,4 % студенти відповіли «так», 6,5% – «ні», 4,1% – «не визначилися». –

Як ми й передбачали, на початковому етапі навчання студенти виявляли лише елементи готовності до навчання природознавства пов'язані насамперед з більш-менш усвідомленою або навіть елементарною мотивацією щодо вибору професії вчителя початкових класів. Ця мотивація більшою мірою визначається прагненням стати високоосвіченим фахівцем, професіоналом у своїй справі, значно менше – інтересом до спілкування з дітьми, до формування в них природознавчої компетентності.

Більшість студентів, які вступили на факультет початкової освіти, є випускниками середніх і середніх спеціальних навчальних закладів, їхні навчальні досягнення з предметів освітньої галузі „Природознавство” досить високі.

Кожному з учасників констатувального етапу експерименту були запропоновані діагностичні запитання і завдання з метою визначення рівня знань майбутнього вчителя початкових класів з природничих дисциплін, педагогіки та методики навчання природознавства. Усі відповіді респондентів було поділено на три групи: «правильні повні», «правильні неповні», «неправильні».

Кількісний аналіз одержаних результатів показав, що студентів з початковим рівнем природознавчих знань найбільше – 44%. У ході констатувального етапу педагогічного експерименту з'ясовано, що переважна більшість студентів (54,4%) не мають необхідного багажу знань для формування предметної природознавчої компетентності у молодших школярів. Частина опитаних студентів (45,6%) зазначили, що маючи теоретичні знання, не знають, як реалізувати їх на практиці. Такі знання не забезпечують високого рівня сформованості готовності до формування у молодших школярів предметної природознавчої компетентності.

Діагностику рівня сформованості процесуального компонента готовності студентів до формування у молодших школярів предметної природознавчої компетентності здійснювали за допомогою спостереження за діяльністю студентів з формування у молодших школярів предметної природознавчої компетентності під час моделювання ними цієї діяльності на практичних заняттях та під час педагогічної практики.

Аналіз результатів опитування майбутніх учителів початкових класів, проведеного до педагогічної практики, продемонстрував помітно нижчі результати, ніж після її закінчення. Оцінюючи після педагогічної практики власну готовність до навчання природознавства молодших школярів, студенти зазначали, що педагогічна практика сприяла суттєвому підвищенню рівня їхньої готовності до формування у молодших школярів предметної природознавчої компетентності.

Аналіз результатів констатувального етапу педагогічного експерименту показав, що 32 % студентів третього курсу після педагогічної практики мають високий рівень сформованості процесуального компонента готовності до формування у молодших школярів предметної природознавчої компетентності. У них яскраво виражені вміння та навички професійно спрямованого використання природознавчих знань як інструменту формування у молодших школярів природознавчої компетентності. Середній рівень сформованості готовності за цим компонентом був зафіксований у 48 % студентів, низький – у 20 %.

Було також з'ясовано, що найбільше труднощів у них виникало з приводу організації навчального спілкування учнів між собою на уроці природознавства, проведення екскурсій та організації фенологічних спостережень.

До проведення педагогічної практики студентам було запропоновано здійснити самооцінку сформованості комунікативного компонента досліджуваної готовності майбутніх учителів початкових класів. Переважна більшість студентів вважають рівень сформованості в них цього компонента готовності недостатнім. Щоб уточнити результати опитування стосовно сформованості комунікативного компонента, ми попросили студентів підготувати самостійно й провести на практичному занятті рольові ігри на теми «Екологічні проблеми сьогодення», «Вода та її значення у природі», «Зникаючі види рослин і тварин». Тільки 21,6% студентів справились із поставленим завданням. Ми вирішили поспілкуватися зі студентами і виявити типові недоліки у формуванні комунікативного компонента. Ними виявились проблеми з налагодженням контакту з учнями, побудовою діалогу, опануванням навичками вербального спілкування, відсутність досвіду публічних виступів.

Аналіз результатів сформованості комунікативного компоненту готовності показав, що більшість студентів (62,0%) не вміють аргументовано, різнобічно, із залученням життєвого досвіду і наукових знань організувати і підтримувати спілкування учнів, вибудовувати своє спілкування з ними.

Після педагогічної практики ці показники виявилися вищими. На запитання: «Чи виникали у Вас труднощі у спілкуванні з учнями на уроках природознавства?», 57 % студентів відповіли «ні», 33% – «іноді», 10 % – «постійно». 28 % студентів зійшлися на думці, що навчання природознавства має бути діалогічного характеру.

Проведений констатувальний етап педагогічного експерименту підтвердив, що студенти виявляють значний інтерес до педагогічної діяльності, до предметів природничого циклу, але загалом рівень їхньої готовності до формування у молодших школярів предметної природознавчої компетентності невисокий. Нами було визначено, що у студентів факультетів початкової освіти найменшими є показники сформованості процесуального і комунікативного компонентів цієї важливої особистісної якості майбутнього вчителя початкових класів. Усе це вказує на необхідність обґрунтування методики цілеспрямованої підготовки майбутніх учителів до формування у молодших школярів предметної природознавчої компетентності, розробки ефективних форм і засобів вдосконалення професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів в умовах творення нової початкової школи. Перспективними вбачаємо дослідження, предметом яких будуть комунікативні та процесуальні вміння вчителя початкових класів.

Висновок. Компоненти готовності майбутнього вчителя початкових класів до формування природознавчої компетентності молодших школярів утворюють цілісну особистісну якість, що виступає запорукою ефективного навчання природознавства молодших школярів, формування в них предметної природознавчої компетентності.

Обґрунтовані у дослідженні критерії та рівні сформованості готовності майбутнього вчителя початкових класів до формування природознавчої компетентності у молодших школярів дозволяють діагностувати рівень сформованості цієї особистісної якості вчителя молодших класів і цілком придатні для подальшого використання на етапі формування педагогічного експерименту.

Результати, отримані в ході констатувального етапу педагогічного експерименту, дозволили з'ясувати практичний стан готовності майбутніх учителів початкових класів до формування у молодших школярів природознавчої компетентності, виявити недоліки технології професійної підготовки студентів до навчання природознавства молодших школярів, окреслити напрямки подальшого дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Большой толковый словарь украинского языка / Сост. и гл. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ирпень: ВТФ «Перун», 2009. – 1736 с.

2. Вишнякова С. М. Профессиональное образование: словарь. Ключевые понятия, термины, актуальная лексика / С. М. Вишнякова. – М.: НМЦ СПО, 1999. – 538 с.
3. Ліненко В.Ф. Педагогічна діяльність і готовність до неї: Монографія / А. Ф. Ліненко. – Одеса : ОКФА, 1995. – 78 с.
4. Платонов К.К. Структура и развитие личности / К.К. Платонов. – М.: Наука, 1986. – 254 с.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Bolshoi tolkovnyi slovar ukraynskoho yazyka / Sost. y hl. red. V.T. Busel. – K.; Yrpen: VTF «Perun», 2009. – 1736 s.
2. Vyshniakova S. M. Professonionalnoe obrazovanye: slovar. Kliucheverye poniatyia, termyny, aktualnaia leksyka / S. M. Vyshniakova. – M.: NMTs SPO, 1999. – 538 s.
3. Linenko V.F. Pedahohichna diialnist i hotovnist do nei: Monohrafiia / A. F. Linenko. – Odesa : OKFA, 1995. – 78 s.
4. Platonov K.K. Struktura y razvytye lychnosty / K.K. Platonov. – M.: Nauka, 1986. – 254 s.

Ярошенко О. Г., Мозуль И. В. Феномен готовности будущих учителей начальных классов к формированию у младших школьников предметной природоведческого компетентности: теоретические аспекты и практическое состояние

Статья посвящена характеристике подготовки будущих педагогов к формированию у младших школьников предметной природоведческой компетентности. Обоснованно ее состав, выделены и описаны компоненты (мотивационный, содержательный, процессуальный, коммуникативный) готовности будущего учителя начальных классов к формированию у младших школьников предметной природоведческой компетентности, уровни её сформированности (относительно высокого, среднего, начального). Приведены результаты констатирующего этапа педагогического эксперимента по выявлению уровней готовности будущих учителей к формированию у младших школьников предметной природоведческой компетентности.

Ключевые слова: профессиональная подготовка будущих учителей начальных классов, предметная природоведческая компетентность, готовность, компоненты, критерии и уровни готовности, констатирующий этап педагогического эксперимента.

Yaroshenko O. H., Mozul I. V. Phenomenon Of Future Elementary School Teachers To The Formation Of Younger Pupils Natural Subject Competence: Theoretical Aspects And Practical Situation

The article is devoted to the characteristic of training of future teachers to the formation of the natural competence by pupils. Its composition was substantiated, singled out and the components of readiness of future teachers to the formation of the natural competence by pupils (motivational, semantical, procedural and communicative), the levels of readiness (relatively high, medium and low) were described. The results of establishing stage of pedagogical experiment are brought on the exposure of levels of readiness of future teachers to the formation of the natural competence by pupils of primary school.

Keywords: professional training of future teachers of primary school, natural competence, readiness, components, criteria and levels of readiness, establishing stage of pedagogical experiment.